

**EEN KWESTIE VAN
PERSOONLIJKHEID?**

**AANDACHT VOOR
HOMOSEKSUALITEIT IN HET
VOORTGEZET ONDERWIJS**

**EEN KWESTIE VAN
PERSOONLIJKHEID?**

**AANDACHT VOOR
HOMOSEKSUALITEIT IN HET
VOORTGEZET ONDERWIJS**

Dit onderzoek is financieel mogelijk gemaakt
door de Directie Emancipatie van het
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

In opdracht van Empowerment Lifestyle
Services

Utrecht, mei 2009

Auteurs:

Harald Kedde

Hans Kruijer

Ciel Wijsen

Ineke Mouthaan

Met medewerking van:

Nilüfer Gürses

Bas Koppers

Projectnummer: SOO 005

© 2009 Rutgers Nisso Groep
www.rutgersnissogroep.nl

Inhoudsopgave

1	Introductie	1
2	Onderzoeksplan en uitvoering	3
2.1	Doel en onderzoeksvragen van het onderzoek	3
2.2	Onderzoeksaanpak en uitvoering	3
3	Resultaten	7
3.1	Redenen	7
3.2	De huidige praktijk	7
3.3	Positieve en negatieve effecten	11
3.4	Bevorderende en belemmerende factoren	11
3.5	Ondersteuningsbehoeften	15
4	Samenvatting, conclusies en aanbevelingen	17
4.1	Samenvatting en conclusies	17
4.2	Aanbevelingen	19
	Literatuur	21
	Bijlage	23

1 Introductie

Uit onderzoek van de Nationale Jeugdraad (2006) blijkt dat 51% van de jongeren het belangrijk vindt dat er op school over homoseksualiteit gesproken mag worden. Tegelijkertijd komt uit andere onderzoeken (Hendrix & Snijders, 2007; Van de Bongardt, 2008) naar voren dat homoseksualiteit een moeilijk bespreekbaar onderwerp is in het voortgezet onderwijs. Dit heeft onder meer te maken met gesignaleerde homonegativiteit onder jongeren, vooral onder jongens (zie ook: Felten, 2008). In het onderzoek van Felten gaf 42% van de onderzochte brugklassers aan de vriendschap met een goede vriend(in) te verbreken wanneer deze homoseksueel blijkt te zijn. Het bespreken van homoseksualiteit blijkt voor docenten ook lastig vanwege de vele vooroordelen en misverstanden die er bij jongeren over dit onderwerp bestaan (zie ook Van de Bongardt, Mouthaan & Bos, 2009). Denk bijvoorbeeld aan het in verband brengen van homoseksualiteit met het hebben van meerdere sekspartners, geen kinderen kunnen krijgen en hiv/aids/soa.

School TV heeft een serie lessen ('Vrienden Zonder Grenzen') gemaakt voor het VMBO om onder andere het thema homoseksualiteit bespreekbaar te maken onder leerlingen. Om docenten bij de lessen te ondersteunen heeft Empowerment Lifestyle Services een scholingsaanbod gecreëerd en aangeboden. Het animo voor deelname aan de scholing onder docenten bleek echter bijzonder laag.

Dit was reden voor Empowerment Lifestyle Services om de Rutgers Nisso Groep te vragen een kleinschalig onderzoek te doen in het voortgezet onderwijs om inzicht te krijgen in hoe docenten en andere professionals in het onderwijs omgaan met het onderwerp homoseksualiteit. Het onderzoek is financieel mogelijk gemaakt door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

In dit rapport wordt verslag gedaan van dit onderzoek naar de mogelijkheden en belemmeringen om binnen het voortgezet onderwijs aandacht te besteden aan het thema homoseksualiteit.

2 Onderzoeksplan en uitvoering

2.1 Doel en onderzoeksvragen van het onderzoek

Doel

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in bevorderende en belemmerende factoren om in het voortgezet onderwijs aandacht te besteden aan het thema homoseksualiteit, teneinde aanbevelingen te doen voor implementatiestrategieën.

Het onderzoek gaat niet in op de vraag in welke mate er in het voortgezet onderwijs aandacht besteed wordt aan het thema homoseksualiteit. De inschattingen van docenten en (homo- en lesbische) leerlingen hierover lopen uiteen. Ruim twee derde (69%) van de ondervraagde docenten in het onderzoek van Kersten & Standfort (1994) geeft aan dat op de eigen school aandacht wordt besteed aan het thema homoseksualiteit. Een onderzoek onder *Expreszolezers* laat zien dat volgens hen ruim 60% van de scholen waar seksuele voorlichting wordt gegeven, geen aandacht besteedt aan het thema homoseksualiteit (Dankmeijer, 2001). Een vergelijkbare bevinding werd gevonden in een onderzoek onder scholieren in het voortgezet onderwijs in Amsterdam: 61% van de ondervraagde jongeren gaf aan dat in de lessen geen aandacht besteed werd aan homoseksualiteit (Buijs, Hekma & Duyvendak, 2008).

Onderzoeksvragen

De doelstelling is gespecificeerd in de volgende onderzoeksvragen:

- Wat zijn redenen om wel of niet aandacht aan dit thema in het voortgezet onderwijs te besteden?
- In hoeverre is homoseksualiteit een relevant onderwerp voor het voortgezet onderwijs? Hoe kan het thema het beste ingebed worden?
- Als er aandacht aan wordt besteed: op welke manier gebeurt dat, met welke materialen en met welk doel? Wat zijn de ervaringen (positief en negatief) met dit thema?
- Wat zijn bevorderende en belemmerende factoren om aandacht te besteden aan het thema homoseksualiteit?
- Welke ondersteuning is nodig om het thema homoseksualiteit goed vorm te geven in het voortgezet onderwijs?

2.2 Onderzoeksaanpak en uitvoering

Om inzicht te krijgen in de overwegingen van de professionals is gekozen voor een kwalitatief onderzoek. Er zijn uiteindelijk 17 diepte-interviews gehouden met representanten van scholen in het voortgezet onderwijs (streven was 16 interviews). In verband met een brede representatie van het voortgezet onderwijs, is gezocht naar scholen met verschillende onderwijstypen, met christelijke of openbare denominatie, uit verschillende regio's, met verschillende leerlingenaantallen en met een diversiteit in de samenstelling van de leerlingenpopulatie voor wat betreft herkomst.

Een interview duurde ongeveer een uur. Het vond plaats op een plek die de voorkeur had van de respondent. Er is een *incentive* van € 50,00 uitgereikt aan elke professional in het onderwijs die een interview heeft afgerond. Vanzelfsprekend was deelname anoniem.

Werving

De werving voor deelname vond plaats door gebruik te maken van bestaande databestanden van scholen in het voortgezet onderwijs; het betreft bestanden van de Rutgers Nisso Groep, Empowerment Lifestyle Services en School TV. In totaal zijn 28 scholen telefonisch benaderd met de vraag of zij wilden meedoen aan het onderzoek. In het gesprek werd het doel van het onderzoek aangegeven (inzicht krijgen in bevorderende en belemmerende factoren om aandacht aan het thema homoseksualiteit te besteden). Tevens werd vermeld dat zowel scholen die wel aandacht aan het thema besteden als scholen die dat niet doen, aan het onderzoek konden deelnemen. Uiteindelijk hebben 17 scholen medewerking verleend aan het onderzoek; 2 scholen gaven expliciet aan geen medewerking te willen verlenen omdat zij overvraagd werden, de resterende 9 scholen hebben niet gereageerd op de informatieve mail die zij ontvingen na de telefonische vraag om deelname.

Topiclijst

Ten behoeve van de interviews is op basis van de vragen van de opdrachtgever en een inventarisatie van de expertise binnen de Rutgers Nisso Groep een topiclijst opgesteld met de volgende thema's:

- Achtergrondgegevens van de respondenten en de scholen;
- Plaats van het thema homoseksualiteit binnen het voortgezet onderwijs;
- Redenen om er wel of niet aandacht aan te besteden;
- (Bij wel aandacht) Mate waarin en manier waarop er aandacht aan het thema wordt besteed, en doelstellingen;
- Bevorderende en belemmerende factoren om aandacht te besteden aan het thema;
- Ondersteuningsbehoeften.

De volledige topiclijst is als bijlage aan dit rapport toegevoegd.

Respondentengroep

Voor dit onderzoek zijn 17 mensen (6 vrouwen en 11 mannen) geïnterviewd die werkzaam waren op een school voor voortgezet onderwijs. Het betrof 10 openbare scholen, 6 christelijk scholen en 1 school op filosofische grondslag. De scholen vertegenwoordigden een variëteit aan onderwijstypen: 6 VMBO scholen, 1 VMBO/HAVO school, 6 VMBO/HAVO/VWO scholen, 3 HAVO/VWO scholen en 1 VWO school.

Van de respondenten waren er 13 werkzaam als docent verzorging, biologie of maatschappijleer, 3 respondenten doceerden een ander vak en 1 deelnemer werkte als zorgcoördinator (zie tabel 1).

Tabel 1: Achtergrondgegevens van de respondenten en de scholen

Respondent	Sekse	Type school	Denominatie	Vakgebied
1	vrouw	VMBO	openbaar	nederlands
2	man	HAVO/VWO	interconfessioneel	biologie
3	vrouw	VMBO/HAVO	christelijk	biologie
4	man	VMBO	interconfessioneel	maatschappijleer
5	man	VMBO/HAVO/VWO	openbaar	filosofie
6	man	VMBO/HAVO/VWO	openbaar	maatschappijleer/KGL
7	vrouw	HAVO/VWO	openbaar	verzorging
8	vrouw	VMBO	openbaar	verzorging
9	man	VMBO	openbaar	biologie
10	vrouw	VWO	filosofie	maatschappijleer
11	man	HAVO/VWO	openbaar	maatschappijleer
12	man	VMBO/HAVO/VWO	openbaar	biologie
13	man	VMBO/HAVO/VWO	openbaar	zorgcoördinator
14	man	VMBO	christelijk	maatschappijleer
15	man	VMBO/HAVO/VWO	christelijk	biologie
16	man	VMBO	christelijk	geschiedenis
17	vrouw	VMBO/HAVO/VWO	openbaar	verzorging

De respondenten waren gemiddeld 49 jaar, de jongste was 29 jaar en de oudste was 60 jaar. Gemiddeld werkten zij 26 jaar in het onderwijs. De respondent met de minste ervaring werkte 4 jaar in het onderwijs, de respondent met de meeste ervaring werkte 38 jaar in het onderwijs.

Een groot deel van de scholen waar de respondenten werkzaam waren, zijn gevestigd in de Randstad (12 van de 17). Het gemiddeld aantal leerlingen per school bedroeg 1026. Van de 17 scholen waren er 12 'wit' (meer dan 70% van de leerlingen was autochtoon), 1 gemengd (tussen de 30% en 70% autochtone leerlingen) en 4 'zwart' (minder dan 30% autochtone leerlingen).

Het betreft een selectieve respondentengroep, in die zin dat 16 respondenten aandacht besteden aan het onderwerp en slechts 1 niet. De respondenten betreffen op één na allemaal docenten¹ die het thema in hun 'pakket' hebben zitten. Mogelijk dat er bij de non-response groep vooral scholen hebben gezeten die het onderwerp niet actief behandelen. Helaas is dit op basis van deze studie onmogelijk na te gaan.

¹ Hoewel één respondent geen docent is, duiden wij de respondentengroep in dit verslag vanwege de leesbaarheid verder aan met de term docenten.

3 Resultaten

Ten eerste wordt ingegaan op redenen die docenten noemen om wel of niet aandacht te besteden aan het thema (3.1). Dan wordt beschreven in welke mate de geïnterviewde docenten aandacht aan het thema besteden en in hoeverre het ingebed is, wat het doel is van de aandacht, welke activiteiten zij ondernemen om homoseksualiteit aan te kaarten met hun leerlingen, en hun ervaringen met het thema (3.2). Daarna wordt ingegaan op de door docenten gepercipieerde effecten van de activiteiten (3.3). Paragraaf 3.4 bevat een overzicht van de door de docenten genoemde bevorderende en belemmerende factoren. Het hoofdstuk sluit af met een paragraaf over ondersteuningsbehoeften van docenten (3.5).

3.1 Redenen

Het overgrote deel van de docenten is van mening dat het thema homoseksualiteit thuis hoort in het voortgezet onderwijs (16 van de 17). Sommige docenten vinden het een onderwerp dat bij hun vak hoort of zien het als een onderdeel van seksuele voorlichting, en besteden er daarom aandacht aan. Anderen vinden het belangrijk omdat er bij jongeren vooroordelen en negatieve stereotiepe beelden over homoseksualiteit bestaan, en onwetendheid.

Een aantal docenten vindt dat je van het thema niet een te groot issue moet maken, maar dat je het zeker moet bespreken als er een aanleiding is, of als er zich iets voor doet. Het is dan belangrijk dat teruggevallen kan worden op een discriminatiecode.

Slechts 1 docent besteedt geen aandacht aan het thema. Volgens haar is homoseksualiteit op haar school 'geen issue' en hoeft daarom ook niet aan bod te komen in de lessen. Ook past het thema homoseksualiteit volgens haar niet in het curriculum maatschappijleer. Ze kan zich wel voorstellen dat homoseksualiteit besproken moet worden bij VMBO scholen in de Randstad, omdat deze scholen meer multicultureel zijn. Verder vindt ze het een thema dat goed ondergebracht kan worden bij Omgangsvormen of in een project als de Gezonde School, een project waarin meerdere gezondheidsthema's aan de orde komen.

3.2 De huidige praktijk

Mate van aandacht en inbedding

Het thema homoseksualiteit wordt meestal in het tweede of derde leerjaar aangesneden (bij 13 van de 16 scholen is dit het geval). Bij 2 scholen wordt het thema behandeld in de brugklas of bovenbouw. Bij één school was het niet duidelijk wanneer homoseksualiteit wordt besproken.

De meeste geïnterviewden (14 van de 16) geven aan dat het thema structureel aan bod komt. Hierbij dient opgemerkt te worden dat er verschillende invullingen worden gegeven aan het woord 'structureel'. In sommige gevallen betekent structureel dat er elk jaar een vast moment is waarbij homoseksualiteit wordt besproken. Het thema wordt dan vaak een vol lesuur of langer besproken. In andere gevallen betekent structureel een eenmalig negen weken durend lesprogramma van het COC in de onderbouw. In weer een ander geval gaat het om twee lessen van 70 minuten in de onderbouw. Enkele docenten bespreken het thema slechts zijdelings of ad hoc.

De geïnterviewde docenten besteden uitsluitend aandacht aan homoseksualiteit binnen hun eigen vakken. Zij vinden dit ook de meest voor de hand liggende vakken om het thema te bespreken. Meerdere docenten geven aan dat het thema in brede zin meegenomen moet worden bij seksuele voorlichting. Zij doen dat zelf bijvoorbeeld door aan te geven dat er meerdere types relaties mogelijk zijn. Door het geïsoleerd aan te bieden, plaats je het thema te veel afzijdig van andere seksualiteitsgerelateerde onderwerpen, waardoor leerlingen het door de manier waarop het wordt aangeboden nog steeds niet normaal gaan vinden.

Een aantal docenten is van mening dat idealiter integraal aandacht besteed zou moeten worden aan het thema, dus bijvoorbeeld ook bij Omgangsvormen, Burgerschapsonderwijs en in de discriminatiecode.

Bij sommige scholen zijn er meerdere docenten die homoseksualiteit in de lessen bespreken. Uit alle interviews komt naar voren dat er in dat geval nooit sprake is van afstemming tussen de docenten van verschillende vakgebieden, wat betreft het bespreken van homoseksualiteit. Wel geeft een aantal docenten aan dat er binnen de vakgroep sprake is van onderlinge afstemming. Een aantal docenten weet dat andere collega's het thema bespreken zonder dat dit onderling ooit is afgestemd.

Doelen

Gevraagd naar het doel van het bespreken van het thema, komt het volgende beeld naar voren. Docenten waren bij deze vraag redelijk uitgebreid van stof en hadden dan ook vaker meerdere doelen bij het bespreekbaar maken. Over het algemeen liggen de doelen vooral op het gebied van bewustwording, attitude- en gedragsverandering en nauwelijks op het gebied van kennisoverdracht. Het bereiken van tolerantie en acceptatie van homoseksualiteit, het wegnemen of bijstellen van vooroordelen en negatieve beelden en het voorkomen of tegengaan van discriminatie zijn veel genoemde doelen. Een aantal docenten vraagt zich echter af of je bij jongeren in de middelbare schoolleeftijd wel echte acceptatie kunt bereiken door middel van het bespreken van het thema. Zij vinden dat je als docent je doelen niet te hoog moet stellen. Haalbare doelen zijn volgens hen bijvoorbeeld dat jongeren leren om op een 'normale' manier over homoseksualiteit te praten of dat zij genuanceerder gaan nadenken. Incidenteel wordt als doel genoemd dat jongeren meer kennis krijgen over homoseksualiteit. Twee docenten zien voor zichzelf ook een doel weggelegd in het (onder)steunen van homoseksuele leerlingen.

Op welke manier is er aandacht voor homoseksualiteit?

De meeste docenten zeggen homoseksualiteit op hun eigen manier met hun leerlingen te bespreken en/of onder hun aandacht te brengen.

Discussie

Bijna alle docenten verwerken een discussie over homoseksualiteit in hun les. Discussies zouden de leerlingen 'uitdagen en tot echt denken aansporen'. Deze discussies worden op verschillende manieren ingeleid, bijvoorbeeld met achtergrondinformatie, stellingen of films. In sommige gevallen wordt er gebruik gemaakt van een spel waarbij leerlingen onderling met elkaar in discussie gaan.

Persoonlijk verhaal

Volgens enkele docenten zou een persoonlijk verhaal over homoseksualiteit leerlingen raken, waardoor zij zich meer aangesproken voelen. Daarom schakelen sommige

docenten COC-voorlichters of oud-leerlingen 'die uit de kast zijn' in om een persoonlijk verhaal te vertellen. Een andere docent maakt gebruik van een film om leerlingen 'op emotioneel niveau te raken'. Eén van de docenten is echter van mening dat de huidige voorlichtingsfilmpjes averechts werken; leerlingen zouden worden afgeleid door het 'vreselijk slechte acteerwerk' en door 'te veel bloot' in de filmpjes.

Externe voorlichters

Bij bijna de helft van de scholen worden de lessen over homoseksualiteit of een deel daarvan, uitbesteed aan voorlichters van het COC. Eén docent maakt gebruik van het COC omdat zij zelf niet homoseksueel is en vindt dat zij het daarom niet goed kan overbrengen. In een aantal gevallen komen er meerdere voorlichters en worden de klassen opgesplitst (vriendenclubjes die verstoring kunnen werken, worden uit elkaar gehaald). In andere gevallen wordt de voorlichting klassikaal gegeven.

Ook in de voorlichting door het COC is er ruimte voor discussies. Twee voorlichters van het COC kozen er voor om een discussie te beginnen met een minder beladen onderwerp of situatie, om vervolgens een brug te slaan naar homoseksualiteit. Op deze manier moeten leerlingen nadenken waarom ze anders reageren bij het minder beladen onderwerp of situatie.

Naast de COC-voorlichters wordt er op één school gebruik gemaakt van peer educators. Dit zijn oud-leerlingen die homoseksueel zijn, zij worden uitgenodigd om voorlichting te geven.

Specifieke activiteiten

Op twee scholen wordt homoseksualiteit door middel van een 'excursie' onder de aandacht gebracht. Bij één school wordt er een zogenaamde 'Love tour' georganiseerd, hierbij worden leerlingen met een busje door de stad gereden en bezoeken zij de GGD en het COC. Een andere school organiseert 'de week van het eigen zijn', in deze week staan leerlingen centraal die problemen hebben die zij niet makkelijk bespreken. Hierbij kan dan ook aandacht zijn voor homoseksualiteit.

Materialen: gebruik en oordeel

Gebruik

Uit de interviews komt naar voren dat er eclectisch gebruik gemaakt wordt van meerdere lesmethoden, pakketten en ondersteunende materialen.

Vrijwel alle docenten blijken gebruik te maken van een 'vragenbus', waar leerlingen anoniem hun vragen kwijt kunnen. Daarnaast maakt een aantal gebruik van bestaande lespakketten of materialen. Dit doen ze vrijwel allemaal door die onderdelen eruit te selecteren waarvan zijzelf denken dat ze ondersteunend zijn. Er wordt vrijwel nooit een pakket in zijn geheel opgenomen in de lessen.

De voorlichtingsmaterialen die bekend waren bij en/of gebruikt werden door een of meerdere docenten waren:

- Reguliere lesmethoden: expliciet genoemd worden Biologie voor jou, BioBits (methoden voor biologie) en Impuls (methode voor maatschappijleer); verder wordt aangegeven dat homoseksualiteit ook vaak (summier) verwerkt zit in meerdere lesmethoden voor biologie, onder het thema seksualiteit;
- Lang leve de liefde;
- De website Teleblik, hier zit een kopje seksualiteit, incl. homoseksualiteit;

- Beeldmateriaal, onder andere Let's Talk van de Rutgers Nisso Groep (delen hiervan worden gebruikt), films 'Fucking Amal' en 'Beautiful thing', onderdelen van serie 'Geloof, hoop en liefde', video 'Burger Inn';
- Spellen, onder andere spel van de Rutgers Nisso Groep (waarschijnlijk Girls' Choice of Boys R Us), E-men Spel, spel over verdeling arbeid en zorg waarbij ook een paar stellingen zijn opgenomen over homoseksualiteit;
- Herken de homo/hetero: kaartspel van het COC;
- Theatervoorstelling van stichting Parel (over soa);
- Muziek, bijvoorbeeld het liedje 'Anders dan anderen';
- Materialen uit de krant.

In 2001 heeft het Nationaal InformatieCentrum Leermiddelen een analyse gedaan naar de de aandacht voor homoseksualiteit in leermiddelen (Korte, Leurink, Lodeweges & Ridderink, 2001). In hun analyse kwamen beduidend meer reguliere lesmethoden en thematische lesmaterialen naar voren dan de in dit onderzoek genoemde.

Veel docenten stellen - naast het gebruik van een selectie van het bovenstaande materiaal - vaak hun eigen materiaal samen. Het betreft hier dan met name stellingen of een casus waarover vervolgens wordt gediscussieerd. Eén docent maakt ook gebruik van een briefwisseling tussen een homoseksuele jongen die gepest wordt en een vriend. De leerlingen krijgen vervolgens de opdracht advies te geven hoe de jongen het beste met de situatie om kan gaan.

Een docent noemt het receptenboek van het COC. Dit is een overzicht van alle beschikbare voorlichtingsmaterialen. Docenten die niet goed met het thema homoseksualiteit uit de voeten kunnen, zouden hier iets aan kunnen hebben.

Oordeel

Voorlichtingsmateriaal waarin wordt gezoend of mensen (deels) naakt te zien zijn, gebruikt een aantal docenten liever niet. De leerlingen worden daar vaak zo druk van, en het roept weerstand op waardoor ze de klas dan meteen 'kwijt' zijn, en dan schiet de les haar doel voorbij.

De voorlichtingsfilmpjes zijn volgens een docent vaak zo vreselijk slecht gespeeld waardoor leerlingen niet meer naar de inhoud kijken, maar naar de manier waarop het wordt gebracht.

Ervaringen

Het merendeel van de docenten vindt het leuk om het thema te bespreken. Kenmerkend voor hen is dat zij het in het algemeen leuk vinden om een meer beladen onderwerp te bespreken met hun klas. Zij vinden het ook leuk om een discussie te leiden. Zij ervaren het als positief om aandacht aan homoseksualiteit te besteden, omdat ze het idee hebben dat daardoor het thema meer bespreekbaar wordt, of dat er veranderingen optreden in de attitudes en het gedrag van de leerlingen (zie ook 3.3).

Het bespreken van homoseksualiteit wordt als negatief ervaren, als blijkt dat dit geen positief effect heeft op de leerlingen (zie ook 3.3).

Als het over homoseksualiteit gaat, wordt er door de leerlingen doorgaans vaak meteen aan seks gedacht. Diverse docenten zeggen dat ze daarom met name ingaan op gevoelens die bij homoseksualiteit spelen. Het hoofdaccent ligt voor hen op de homoseksuele identiteit en de ontdekking van homoseksualiteit.

3.3 Positieve en negatieve effecten

Positieve effecten

Een leuke les is volgens de docenten vaak een effectieve les. Over het algemeen blijkt het bij een leuke les vooral te gaan om een open sfeer in de klas. De meeste docenten proberen dan ook een sfeer te creëren waarin leerlingen vrij zijn om te zeggen wat ze denken en mogen vragen wat ze willen. Slechts twee docenten zijn het hier niet (geheel) mee eens. De één is van mening dat er juist duidelijke regels gemaakt moeten worden over wat leerlingen niet mogen doen en zeggen. De ander is van mening dat leerlingen al hun reacties moeten onderbouwen.

Lessen worden volgens sommige geïnterviewden effectiever wanneer een klas wordt opgedeeld in subgroepjes. In deze groepjes spelen groepsprocessen een kleinere rol van betekenis. Hierdoor kunnen leerlingen zich vrijer voelen en kunnen ze zich meer open stellen. Groepsdruk kan nog meer worden weggenomen wanneer leerlingen de mogelijkheid krijgen om anoniem vragen te stellen. Leerlingen schrijven dan anoniem vragen op die dan vervolgens klassikaal behandeld worden.

De meeste docenten haken aan op de actualiteit, dat kan in de media zijn of een situatie op school. Door op deze manier aan te sluiten bij de leefwereld van de leerlingen, is het leereffect volgens docenten het grootst.

Het bespreken van homoseksualiteit in een klas kan volgens sommige docenten leiden tot attitude- en/of gedragsveranderingen. Leerlingen gaan dan anders denken over homoseksualiteit en geven aan anderen niet meer uit te schelden voor homo. Eén docent noemt als voorbeeld leerlingen die in eerste instantie niet naast de voorlichter van het COC willen zitten, maar na afloop deze persoon oprecht een hand geven en hem geluk wensen. Dit geldt vaak maar voor een klein groepje leerlingen.

Een aantal docenten benoemt dat er leerlingen zijn die openlijk voor hun homoseksualiteit uitkomen. Hierbij is niet duidelijk of dit komt door de lessen maar kennelijk voelen zij zich veilig genoeg om op een gegeven moment 'uit de kast te komen'.

Overigens moet wel worden opgemerkt dat er op geen enkele school een effectmeting wordt uitgevoerd. De genoemde positieve effecten betreffen het subjectieve oordeel van de betrokken docenten zelf.

Negatieve effecten

Er zijn ook gevallen dat leerlingen zich, ook na de lessen, negatief uitlaten over homoseksualiteit. Zo werden COC-voorlichters uitgescholden op het schoolplein en gebruiken veel leerlingen 'homo' als scheldwoord.

Eén van de docenten vond het negatief dat een homoseksuele leerling alleen bij de leraren voor zijn gaardheid uit durfde te komen en niet bij de leerlingen. Een andere docent heeft meegemaakt dat een leerlinge van hem 'uit de kast' kwam en dat zij daardoor binnen een maand van school was gepest.

3.4 Bevorderende en belemmerende factoren

In de interviews is de docenten ook gevraagd naar factoren die het bespreken van het thema -voor hen- kunnen vergemakkelijken of bemoeilijken. Hieronder volgt een

overzicht van de antwoorden, aangevuld met factoren die niet expliciet in dit kader genoemd zijn, maar wel uit de interviews te distilleren zijn.

Het is opvallend dat de meeste factoren gerelateerd zijn aan de persoon van de docent en de situatie in de klas. Factoren in de randvoorwaardelijke sfeer komen minder duidelijk naar voren.

Bevorderende factoren

Kenmerken docent

In de interviews kwamen de volgende kenmerken naar voren:

Gezag. Een aantal malen wordt aangegeven dat het belangrijk is dat degene die het thema bespreekt, voldoende assertief is. Een docent met gezag zou het thema makkelijker bespreekbaar kunnen maken.

Facilitator. Bijna alle docenten verwerken een discussie over homoseksualiteit in hun les, waarbij het erom gaat dat jongeren zich vrij genoeg voelen om te zeggen wat ze echt denken. De docent dient hierin een faciliterende rol te spelen. Als de docent (of de extene voorlichter) de leerlingen een mening probeert op te leggen, gaat het veelal mis. Een docent heeft een keer meegemaakt dat een voorlichter van het COC zichzelf constant bleef verdedigen, waardoor de hele klas zich tegen hem keerde.

Veilige sfeer creëren. Docenten geven aan dat dit belangrijk is, maar zij verschillen in hun ideeën over hoe dit te bewerkstelligen is (zie 3.2).

Plezier. Het lijkt bevorderend te zijn als de docent ervaring en plezier heeft in het behandelen van controversiële onderwerpen.

Bepalen startpunt

Meerdere docenten hebben de indruk dat met name bij allochtone jongeren vaker het beeld heerst dat homoseksualiteit bij hen niet voorkomt of dat het wordt vergeleken met pedofilie, misbruik en ongewenste seks. Hierdoor heb je een heel ander startpunt van je voorlichting. Docenten moeten dus van tevoren goed inventariseren wat het startpunt zou moeten zijn. Dit geldt ook met betrekking tot verschillen in leeftijd en niveau.

Niet te ambitieuze doelen

Een aantal docenten vraagt zich af of je bij jongeren in de middelbare schoolleeftijd wel echte acceptatie kunt bereiken door middel van het bespreken van het thema. Zij vinden dan ook dat je als docent je doelen niet te hoog moet stellen.

Linken leggen

Werkzaam kan zijn om het onderwerp homoseksualiteit 'breder trekken' om meer begrip te creëren, zodat het voor leerlingen beter herkenbaar is. Docenten doen dit 'breder trekken' veelal door linken te leggen tussen situaties die gaan over 'niet geaccepteerd worden', met daarna een brug naar homoseksualiteit. Of leerlingen laten nadenken over de vraag of heteroseksualiteit ook te genezen is, of adoptie bij eenoudergezinnen.

Herkenning en dichtbij brengen

Het werkt goed als leerlingen betrokken worden door ze zelf te laten vertellen over hun eigen ervaringen of die van familie, vrienden of kennissen. Op deze manier wordt het niet opgelegd van boven maar komt het uit hen zelf.

Het zou volgens een aantal docenten heel goed zijn als er meer allochtone jonge voorlichters werkzaam zouden zijn bij het COC. Dat zorgt voor veel meer herkenning bij deze groep jongeren. Dit geldt ook voor de voorlichters van het COC. Met een voorlichter wordt het persoonlijker, komt het dichterbij, is er uiteindelijk veel herkenning omdat zij de nadruk weten te leggen op de overeenkomsten en niet op de verschillen. Uit

onderzoek komt echter ook wel naar voren dat voorlichting door het COC ook gezien kan worden als homoreclame, stigmatiserend voor homo's en olie op het vuur voor antihomoseksuele gevoelens (Inspectie voor het Onderwijs, 2009a).

Ruimte geven

Het geven van ruimte voor het spuien van ideeën over homoseksualiteit lijkt een goede manier te zijn om de les te beginnen. Leerlingen krijgen op deze manier de ruimte om te zeggen wat ze vinden, zonder dat er een waarde-oordeel aan wordt verbonden.

Betrouwbare informatie

Leerlingen hebben vaak vooroordelen over homoseksualiteit. Ze weten vaak niet dat homoseksualiteit mogelijk ook biologisch bepaald is en ze denken regelmatig dat het wel 'te genezen' is. Vooroordelen zijn volgens een aantal docenten weg te nemen door goede informatie. Eén docent heeft haar klas onlangs meegenomen naar een toneelstuk over homoseksualiteit. Een groot deel van de leerlingen wist dit heel goed op te pakken. Kinderen leren hierdoor dat homoseksualiteit ook is: liefdevol samenwonen. De meesten hebben dit niet eerder zo gezien.

Kleine groepen

Uit de meeste gesprekken komt naar voren dat het essentieel is om met kleine groepen te werken. De docenten ervaren dat leerlingen dan meer open staan voor discussie en negatieve groepsprocessen spelen dan een kleinere rol. Dit werkt met name goed bij jongens, zij vertonen dan minder macho gedrag.

Anoniem vragen stellen

Leerlingen anoniem de gelegenheid geven om vragen te stellen is een stimulerende activiteit. Hierbij kan ook de docent zelf anoniem vragen inbrengen.

Aanhaken op actualiteit

De meeste docenten zijn van mening dat je door aan te haken op de actualiteit, goed kunt aansluiten bij de leefwereld, waardoor het leereffect vergroot zou worden.

Licht houden

Als het thema met humor benaderd wordt heeft dit, volgens een aantal docenten, een positief effect op de leerlingen. Als de docent er te beladen mee omgaat, is er een kans dat je leerlingen minder makkelijk meekrijgt in discussies en dergelijke.

Niet overvoeren

Regelmatig wordt benoemd dat het onderwerp slechts in beperkte mate (in de zin van niet teveel ineens) aan bod moet komen, anders worden de leerlingen het beu. Eén docent zegt bijvoorbeeld de voorlichting van het COC na afloop van de bijeenkomst niet met haar leerlingen te kunnen evalueren omdat ze dan echt 'vol' zitten.

Integreren en breed meenemen in svr

Een aantal docenten heeft ervaren dat homoseksualiteit meer bespreekbaar wordt als er aandacht wordt besteed aan het thema. Zeker als het op meerdere momenten en bij verschillende onderwerpen/vakken terugkomt, raken leerlingen gewend om er over te praten en wordt het 'normaler'.

Belemmerende factoren

Vooroordelen

Vooroordelen bij leerlingen worden als 'lastig' ervaren bij het bespreken van homoseksualiteit. Sommige docenten hebben er moeite mee als leerlingen vooroordelen over homoseksualiteit uiten. Eén van de docenten voelt zich hierdoor zelfs persoonlijk geraakt. Anderen vinden het moeilijk om met vooroordelen van leerlingen om te gaan.

Religieuze opvattingen

Sommige opvattingen van islamitische leerlingen worden als lastig beschouwd. Moslim jongeren vertellen soms: "als je homo bent, ben je geen moslim". Docenten hebben soms niet genoeg kennis van zaken en vinden het moeilijk om deze opmerkingen te pareren.

Homoseksuele leerlingen in de klas

Er zijn docenten die het moeilijk vinden homoseksualiteit te bespreken wanneer er leerlingen in hun klas zitten die mogelijk homoseksueel zijn. Deze leerlingen zouden zich gemakkelijk gekwetst kunnen voelen door negatieve reacties van mede leerlingen. Om dit te voorkomen bespreekt één van de docenten homoseksualiteit alleen aan de hand van artikel 1 van de grondwet (gelijkheidsbeginsel en discriminatieverbod). Door dit wetsartikel centraal te laten staan bij het bespreken van homoseksualiteit wordt het onderwerp niet te persoonlijk voor leerlingen.

Seksuele aspect

Het bespreken van het seksuele aspect van homoseksualiteit wordt algemeen als lastig ervaren. Zo vindt één van de docenten het moeilijk om in te gaan op 'technieken binnen de homoseksuele wereld'. Of wordt het lastig gevonden dat het seksuele aspect erg vaak aan bod komt, omdat leerlingen homoseksualiteit gelijk met seks associëren. Het seksuele aspect komt soms ook te vroeg aan bod. Eén docent bespreekt het thema aan de hand van lesmateriaal in de brugklas. Deze docent wil het seksuele aspect liever achterwege laten, omdat het materiaal niet geschikt is voor deze groep.

Sociaal wenselijk gedrag

Het is heel goed mogelijk dat leerlingen tijdens de les sociaal wenselijke antwoorden geven. Dit punt werd met name genoemd door docenten die lesgeven aan HAVO en VWO leerlingen, omdat deze leerlingen dusdanig cognitief, sociaal en verbaal vaardig zijn om gewenste antwoorden te formuleren. Het komt ook regelmatig voor dat voorlichting van het COC lijkt te werken, maar dat zij bij vertrek op het schoolplein door leerlingen worden nagejoeld of uitgescholden.

Te lijfelijk materiaal

Te 'lijfelijk' voorlichtingsmateriaal kan storend werken omdat de hele klas dan in rep en roer raakt en je dan de plank juist mis kunt slaan.

Tijd

Incidenteel wordt aangegeven dat je als docent gebonden bent aan een aantal lessen per jaar en dat het niet haalbaar is om veel tijd in te ruimen voor dit thema, naast ook nog 'andere leuke en relevante' thema's.

Snelle verzadiging leerlingen

Verder komt naar voren dat het thema bijna nooit wordt geëvalueerd door docenten. Zij kunnen dus nooit goed controleren wat ze bereikt hebben. Dit komt ook doordat ze het

thema maar zo kort kunnen behandelen omdat de leerlingen er na twee uur genoeg van hebben.

3.5 Ondersteuningsbehoeften

Geen van de docenten zegt voor zichzelf behoefte te hebben aan ondersteuning bij het bespreken van het onderwerp homoseksualiteit. Hierbij moet bedacht worden dat het hier gaat om een groep docenten die allemaal al aandacht besteden aan het thema. Of de kwaliteit inderdaad al op voldoende niveau is zou door ander onderzoek bestudeerd moeten worden.

Zoals eerder genoemd, geeft een aantal docenten wel aan dat je bij het bespreken van dit thema als docent moet beschikken over 'gezag' en de nodige didactische en communicatieve vaardigheden en gesprekstechnieken. In dit verband vinden zij een training in het daadwerkelijk geven van een les rondom homoseksualiteit, zeker voor aanstaande docenten, zinvol.

Incidenteel komt de behoefte aan een overzicht van materialen en goed beeldmateriaal (met name voor het VMBO) naar voren.

Eén docent is van mening dat voorafgaand aan het ontwikkelen van een ondersteuningsaanbod, eerst een behoeftepeiling gedaan zou moeten worden; deze zou geïnitieerd moeten worden door de leiding van de school.

Bijna alle docenten geven aan dat ze ruimte krijgen van de schoolleiding om het thema te behandelen en dat zij vrij zijn om dit naar eigen inzicht in te vullen. Maar daarmee wordt het tegelijkertijd volledig bij hen neergelegd (en wordt er door de schoolleiding ook nooit op teruggekomen). Het blijft meestal bij het toewijzen van een docent bij dit thema. Hoe de docent dit verder oppakt en invult moet hij zelf uitzoeken (zie ook Inspectie voor het Onderwijs, 2009b).

Ook tussen docenten onderling is er weinig tot geen overleg hoe dit thema uiteindelijk in de lessen wordt neergezet. Een aantal docenten geeft aan dat onderlinge afstemming en het uitwisselen van ervaringen en tips wel zinvol is, maar dat daarvoor vaak de tijd ontbreekt.

4 Samenvatting, conclusies en aanbevelingen

4.1 Samenvatting en conclusies

Het doel van dit onderzoek was om inzicht te krijgen in bevorderende en belemmerende factoren om in het voortgezet onderwijs aandacht te besteden aan het thema homoseksualiteit, teneinde aanbevelingen te doen voor implementatiestrategieën.

De volgende onderzoeksvragen stonden centraal:

- Wat zijn redenen om wel of niet aandacht aan dit thema in het voortgezet onderwijs te besteden?
- In hoeverre is homoseksualiteit een relevant onderwerp voor het voortgezet onderwijs? Hoe kan het thema het beste ingebed worden?
- Als er aandacht aan wordt besteed: op welke manier gebeurt dat, met welke materialen en met welk doel? Wat zijn de ervaringen (positief en negatief) met dit thema?
- Wat zijn bevorderende en belemmerende factoren om aandacht te besteden aan het thema homoseksualiteit?
- Welke ondersteuning is nodig om het thema homoseksualiteit goed vorm te geven in het voortgezet onderwijs?

Beperking van het onderzoek

Een beperking van dit onderzoek is dat we nagenoeg uitsluitend hebben gesproken met docenten die, ongeacht de denominatie van de school, aandacht aan het thema homoseksualiteit besteden (16 van de 17 respondenten besteden er aandacht aan). Het onderzoek bereikte dus niet docenten die (nu nog) geen aandacht besteden aan homoseksualiteit in hun lessen. Dat deze er wel zijn blijkt uit ander -zij het enigszins gedateerd- onderzoek van Kersten & Sandfort (1994): uit hun onderzoek kwam naar voren dat iets meer dan 30% van de scholen in het voortgezet onderwijs geen aandacht besteedt aan het thema.

Redenen om wel of niet aandacht te besteden

Doordat wij niet (nauwelijks) gesproken hebben met docenten die geen aandacht aan het thema homoseksualiteit besteden, hebben wij geen zicht op de redenen om hier geen aandacht aan te besteden.

Redenen om er wel aandacht aan te besteden hebben enerzijds te maken met de opvatting dat het hoort bij het takenpakket, in de zin dat het een onderwerp is dat bij het vak hoort of onderdeel is van seksuele en relationele vorming. Anderzijds spelen ook meer persoonlijke en maatschappelijke redenen mee, in de zin dat docenten vooroordelen en ontwetendheid over homoseksualiteit bij leerlingen willen wegnemen. De indruk bestaat dat de respondentengroep bestond uit docenten die het thema een warm hart toedragen, en controversiële onderwerpen niet uit de weg gaan.

Plaats binnen voortgezet onderwijs en inbedding

De overheersende mening is dat het thema homoseksualiteit thuis hoort in het voortgezet onderwijs, en zeker ook in de vakken die men geeft (vooral biologie, verzorging en maatschappijleer). Binnen die context besteden docenten aandacht aan het thema. Uit onderzoek onder jongeren komt naar voren dat ook zij de school zien als hét platform om diversiteit bespreekbaar te maken (Inspectie van het Onderwijs, 2009a).

Op een aantal scholen wordt het thema ook nog door andere docenten of op een andere manier behandeld. Het lijkt er echter op dat de meeste docenten het op eigen inzicht en gevoel doen en dat er weinig communicatie en afstemming plaatsvindt binnen de school. Tegelijkertijd wordt het wel belangrijk gevonden dat het thema meer geïntegreerd wordt aangeboden, dat wil zeggen als lijn door vakken heen (dus ook in vakken als Omgangskunde, Burgerschapseducatie en bijvoorbeeld de discriminatiecode) en als integraal onderdeel van seksuele en relationele vorming.

Doelen, ervaringen en effecten

Over het algemeen liggen de doelen vooral op het gebied van bewustwording, attitude- en gedragsverandering en minder op het gebied van kennisoverdracht. Respect, tolerantie en het wegnemen van vooroordelen zijn hierbij belangrijke pijlers. Discussie is daarbij een veel gebruikte werkvorm. Daarnaast wordt ook wel gebruik gemaakt van persoonlijke verhalen, externe voorlichters en specifieke activiteiten.

De keuze voor deze doelen maakt dat het thema te plaatsen valt in meerdere vakken, in zowel onderbouw als bovenbouw, en tevens vakoverstijgend is.

De meeste docenten geven aan dat het thema structureel aan bod komt. Het woord 'structureel' blijkt echter heel verschillend ingevuld te worden.

In het onderzoek hebben wij veelal gesproken met docenten die het thema in de vingers lijken te hebben en zichzelf gebruiken als instrument om bewustwording en attitude- en gedragsverandering te bewerkstelligen. Het lijkt te gaan om docenten die beschikken over een aantal 'persoonlijke' competenties en een zogenaamde 'open' doceerstijl (vgl. Timmerman, 2009). Zij maken veelal eclectisch en creatief gebruik van bestaande materialen en methodieken, waarbij zij deze naar eigen inzicht aanpassen. Ook maken zij gebruik van eigen gemaakt materiaal. Dit komt ook naar voren in ander onderzoek naar het omgaan met moeilijk bespreekbare kwesties in de klas (Hendrix & Snijders, 2007). Het lijkt er op dat niet alle bestaande materialen bekend zijn bij de docenten. Zo noemde bijvoorbeeld geen van de docenten het pakket 'Vrienden Zonder Grenzen'.

De ervaringen met het thema zijn over het algemeen positief. Dit heeft voor een belangrijk deel te maken met het feit dat we te maken hebben met een groep docenten die het leuk vindt om met controversiële onderwerpen aan de slag te gaan. Docenten ervaren het vooral als positief als het thema meer bespreekbaar wordt en als er veranderingen optreden in de attitudes en het gedrag van de leerlingen. Zij signaleren ook positieve effecten. Er is echter zelden sprake van een evaluatie of een effectmeting.

Bevorderende en belemmerende factoren

Bevorderende factoren

Bij de bevorderende factoren lijkt het vooral te gaan om factoren op het niveau van de docent en de situatie in de klas. Factoren op organisatie-, school- of beleidsniveau worden nauwelijks genoemd.

Docent. In de aandacht voor en het bespreken van het thema homoseksualiteit lijkt het vooral te gaan om de vaardigheden van de docent, de mate waarin deze zich competent voelt en is om het thema te bespreken. Naast puur didactische vaardigheden, gaat het dan om communicatieve vaardigheden en gesprekstechnieken. Zeker met in het achterhoofd de bevinding dat de belangrijkste doelen liggen op het gebied van attitude- en gedragsverandering. Verder lijkt het belangrijk dat de docent beschikt over gezag, in

staat is om te fungeren als facilitator bij discussies, in staat is om een veilige sfeer te creëren en plezier heeft in het bespreken van controversiële onderwerpen.

Situatie in de klas. Uit de genoemde bevorderende factoren die betrekking hebben op de situatie in de klas, valt een aantal tips te distilleren:

- Bepaal het startpunt (gezien verschillen in culturele achtergrond, leeftijd en onderwijsniveau);
- Stel doelen niet te hoog;
- Vergelijk de mening van leerlingen over homoseksualiteit met hun mening over andere relaties of andere vormen van discriminatie;
- Zorg voor herkenning; laat leerlingen eigen ervaringen vertellen;
- Geef ruimte aan het spuien van opvattingen en vooroordelen;
- Geef betrouwbare informatie;
- Werk in kleine groepen;
- Laat de leerlingen anoniem hun vragen stellen;
- Haak aan bij actualiteiten;
- Houd het licht, maak het niet te zwaar;
- Houd de les relatief kort;
- Maak gebruik van niet te 'lijfelijk' materiaal.

Organisatie- en schoolniveau. Integraal aanbieden van het thema (binnen seksuele en relationele vorming, binnen meerdere vakken, in de discriminatiecode) zou kunnen bijdragen aan het meer bespreekbaar maken van het thema.

Belemmerende factoren

De belangrijkste belemmerende factoren hebben te maken met het omgaan met vooroordelen (met name als deze luidruchtig geuit worden en/of hardnekkig van aard zijn), het herkennen en omgaan met sociaal wenselijke antwoorden, het bespreken van het seksuele aspect van het thema en aandacht voor het thema in een klas waarin homoseksuele leerlingen zitten. Verder speelt ook het aspect tijd een rol, alsmede de snelle verzadiging van leerlingen.

Ondersteuningsbehoeften

In het bespreken van het thema homoseksualiteit lijkt het vooral te gaan om de vaardigheden van de docent en de mate waarin deze zich competent voelt. Ondersteuning hierbij wordt vooral relevant gevonden voor aankomende docenten. Eenzelfde bevinding kwam naar voren in een onderzoek onder docenten met ervaring in het geven van seksuele en relationele vorming in het voortgezet onderwijs. De daarin geïnterviewde docenten gaven aan dat binnen de lerarenopleidingen meer aandacht besteed zou moeten worden aan de competenties die belangrijk zijn voor het geven van seksuele en relationele vorming (Van de Bongardt, Mouthaan & Bos, 2009).

Ondersteuning door middel van materialen, beleid, betrokkenheid van de directie en afstemming met collega's, zijn wel belangrijk maar worden als secundair gezien. Ook dit zien we terug in ander onderzoek: docenten waarderen het als de schoolleiding zich ondersteunend opstelt, maar zien het omgaan met controversiële onderwerpen uiteindelijk als hun eigen verantwoordelijkheid (Hendrix & Snijders, 2007).

4.2 Aanbevelingen

In dit onderzoek hebben we bijna uitsluitend gesproken met docenten die zelf daadwerkelijk aandacht aan het thema besteden. Het onderzoek bereikte niet de

docenten die (nu nog) geen aandacht besteden aan homoseksualiteit in hun lessen. Aanvullend onderzoek onder deze groep is gewenst, om inzicht te krijgen in de redenen waarom geen aandacht wordt besteed aan het thema.

De laatste jaren wordt bij het ontwikkelen van lesmateriaal, lesprogramma's of ondersteunend materiaal steeds meer het aspect van *evidence based* werken benadrukt. Dit kan haaks staan op het gegeven dat docenten eclectisch gebruik maken van het materiaal en dat zij naar eigen smaak 'knippen en plakken'. Het is belangrijk om hiermee rekening te houden bij het ontwikkelen van nieuwe materialen en programma's.

Docenten signaleren persoonlijk wel effecten van het bespreken van het thema. Het gaat hierbij om een subjectief oordeel van de betrokken docenten zelf. Of er daadwerkelijk positief resultaat wordt behaald, zou nagegaan moeten worden via evaluatie- en effectonderzoek.

De geïnterviewde docenten voelen zich, naar eigen zeggen, competent voor het behandelen van het thema. Training in lesgeven over homoseksualiteit en andere controversiële onderwerpen lijkt het meest nuttig voor aankomende en beginnende docenten. In dit kader valt het aan te bevelen om binnen de lerarenopleidingen aandacht te besteden aan benodigde competenties voor het behandelen van dit thema. Gedacht kan worden aan basisinformatie over homoseksualiteit, stilstaan bij eigen normen en waarden, vaardigheden in het omgaan met controversiële onderwerpen en vaardigheden in het begeleiden van discussies.

Gezien het feit dat het integraal aanbieden van het thema (binnen seksuele en relationele vorming, binnen meerdere vakken, in de discriminatiecode) als bevorderende factor wordt gezien, valt te overwegen hiernaar te streven. Uit andere onderzoeken komt naar voren dat sommige scholen vinden dat homo-emancipatie geïntegreerd opgenomen moet worden in het veiligheidsbeleid van de school (Schoenmakers, 2004), of blijkt dat scholen er expliciet voor kiezen om seksuele diversiteit niet onder de aandacht te brengen als een geïsoleerd thema, los van andere sociale veiligheids- en weerbaarheidsthema's (Inspectie van het Onderwijs, 2009b). Nader onderzocht zou moeten worden op welke manier en in welke context het thema het beste geïntegreerd zou kunnen worden.

Literatuur

- Bongardt, D. van (2008). *Teaching Sexuality Education in the Netherlands: Just another topic...?* Ongepubliceerde master thesis. Amsterdam: International School for Humanities and Social Sciences/Universiteit van Amsterdam.
- Bongardt, D. van, Mouthaan, I., & Bos, H. (2009). Seksuele en relationele vorming in het voortgezet onderwijs. *Pedagogiek*, 29, 60-78.
- Buijs, L., Hekma, G., & Duyvendak, J.W. (2008). *Als ze maar van me afblijven. Een onderzoek naar homoseksueel geweld in Amsterdam*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Amsterdam School for Social Science Research.
- Dankmeijer, P. (2001). *Gerapporteerde onveiligheid door homojongeren vergeleken met heterojongeren*. Amsterdam: Empowerment Lifestyle Services.
- Felten, H. (2008). *Als een homo op je valt... Acceptatie van homoseksualiteit onder Utrechtse (hetero)jongeren*. Utrecht: MOVISIE.
- Hendrix, L., & Snijders, H. (2007). *'Het probleem komt vanzelf de klas in.'* *Omgaan met moeilijk bespreekbare kwesties in de klas*. Amsterdam: Diversion.
- Inspectie van het Onderwijs (2009a). *Anders zijn is van iedereen. Gesprekken met schoolgaande jeugd over hetero- en homoseksualiteit*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2009b). *Weerbaar en divers. Een onderzoek naar seksuele diversiteit en seksuele weerbaarheid in het onderwijs*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Kersten, A., & Sandfort, T. (1994). *Lesbische en homoseksuele adolescenten in de schoolsituatie*. Utrecht: Interfacultaire Werkgroep Homostudies.
- Korte, B., Leurink, A., Lodeweges, J., & Ridderink, M. (2001). *Quick scan homoseksualiteit in leermiddelen*. Enschede: Nationaal InformatieCentrum Leermiddelen, Stichting leerplanontwikkeling (SLO).
- Nationale Jeugdraad (2006). *Seksualiteit en tolerantie. Homo-emancipatie op school*. Utrecht: Nationale Jeugdraad.
- Schoenmakers, M. (2004). *Homo-emancipatie in het Voortgezet Onderwijs in Amsterdam. Is expliciete aandacht voor homo-emancipatie gewenst?* Enschede: Stichting leerplanontwikkeling (SLO).
- Timmerman, G. (2009). Seksuele vorming en de persoonlijkheid van de leraar. *Pedagogiek*, 29, 45-60.

Bijlage

Topiclijst onderzoek onderwijs over homoseksualiteit; belemmeringen en mogelijkheden (SOO 005)

Nummer interview:

Datum:

Interviewer:

Introductie

- Doel van het interview
Je kunt hier zelf iets vertellen, bijvoorbeeld: kort aangeven wie we (Rutgers Nisso Groep) zijn; dat we bezig zijn met een onderzoek naar de mate waarin het thema homoseksualiteit aan de orde komt binnen het voortgezet onderwijs. Dat we graag inzicht willen krijgen in mogelijkheden en belemmeringen van scholen en docenten om aandacht aan dit thema te besteden.
- Vraag of het opgenomen mag worden

Achtergrondgegevens

- Sekse
- Leeftijd
- Huidige werksituatie:
 - Onderwijstype: VMBO / HAVO / VWO
 - Denominatie school: openbaar / christelijk
 - Regio: Randstad / niet Randstad
 - Samenstelling leerlingenpopulatie (verhouding allochtone / autochtone leerlingen)
 - Grootte van de school (aantal leerlingen)
- Hoe lang werkzaam in het onderwijs
- Aandachtspunt: nationaliteit en seksuele oriëntatie kunnen van belang zijn; echter niet naar vragen in het begin van het gesprek (kans groot dat dit later aan de orde komt)

Thema homoseksualiteit

- Vindt u homoseksualiteit een thema dat thuis hoort binnen het voortgezet onderwijs?

Zo nee, waarom niet?

Zo ja,

- Binnen welk vak (maatschappijleer (binnen thema respect, sociale competenties, respect), verzorging, biologie, levensbeschouwing, burgerschapseducatie)?
- Op een andere manier (bijvoorbeeld omgangsvormen, discriminatiecode)?
- Hoe kan het het beste structureel ingebed worden?
- Wie zou het het beste kunnen bespreken? Docent (welk vakgebied), externe professional (bijvoorbeeld voorlichter COC), peer educator? Waarom?

Huidige aandacht voor het thema homoseksualiteit

- Besteedt u dit schooljaar aandacht aan het thema homoseksualiteit?
Zo nee, ga verder met **I "Als homoseksualiteit niet behandeld wordt" (p. 2)**.
- Zo ja**, ga verder met **II "Als homoseksualiteit behandeld wordt" (p. 3)**.

I Als homoseksualiteit niet behandeld wordt

Waarom besteedt u geen aandacht aan het thema homoseksualiteit?

Aandachtspunten:

- Persoonlijke aspecten (bijvoorbeeld thema niet belangrijk/relevant vinden), niet competent voelen (aspecten als kennis, houding, vaardigheden, intenties). Extra aandachtspunt: In verband met competenties: gebleken is bijvoorbeeld dat docenten het soms moeilijk/lastig vinden om discussies te voeren, met name bij controversiële onderwerpen).
- Interpersoonlijke aspecten (bijvoorbeeld verschillende opvattingen docent-leerling, collega's, ouders, leiding, bestuur).
- Structurele aspecten (geen tijd, past niet in methode, past niet in schoolmissie/visie, maatschappelijke normen, bijvoorbeeld te weinig homoseksuele leerlingen). Met name laatste goed doorvragen: waarschijnlijk ligt daar iets anders achter. Als mensen vrij vage antwoorden geven, kun je ze vragen om voorbeelden; dat maakt het vaak wat concreter.
- Heeft u in het verleden wel aandacht besteed aan het thema homoseksualiteit? Waarom toen wel? Hierbij kunnen dezelfde aandachtspunten doorlopen worden als hierboven (persoonlijke aspecten, interpersoonlijke aspecten, structurele aspecten)
- Besteedt iemand anders op school wel aandacht aan dit thema? Zo ja, hoe en in welke kader?
- Op dit moment besteedt u geen aandacht aan het thema homoseksualiteit . Wat zou kunnen helpen om u of andere docenten er toe te bewegen om wel aandacht te besteden aan dit thema?
 - Welke informatie is nodig?
 - Wat voor soorten vaardigheden?
 - Uitwisseling van ervaringen, tips collega's?
 - Ondersteuning door schoolleiding?
 - "Hulp" voor ervaren docenten anders dan voor beginnende docenten?
 - Etc.....

II Als homoseksualiteit wordt behandeld

Waarom besteedt u aandacht aan dit thema?

- Op welke manier besteedt u aandacht aan dit thema? Informatieoverdracht, discussie etc.
- Gebeurt het ad hoc? Structureel?
- Van welke methoden en materialen maakt u gebruik? (bijvoorbeeld Burger Inn, Vrienden Zonder Grenzen, Helemaal Anders, lesmethoden). *Doorvragen wat precies gebruikt wordt* Waarom gebruikt u deze methoden en materialen?
- Hoeveel uren, in welke leerjaren (klassen)?
- Wat is uw doel?
- Welke positieve ervaringen heeft u met het behandelen/bespreken van homoseksualiteit? Kunt u zich in dit verband de leukste les herinneren, waarbij u de indruk had dat de les iets opleverde? Wat zijn daarbij de meest werkzame ingrediënten geweest?
- Welke negatieve ervaringen heeft u met het behandelen/bespreken van homoseksualiteit?
- Wat vindt u zelf het makkelijkst aan het bespreken van dit thema?
- Wat vindt u zelf het lastigst aan het bespreken van dit thema?
- Wat zijn aspecten die het bespreken van dit thema kunnen vergemakkelijken? En bemoeilijken?

Aandachtspunten bij zowel vergemakkelijken als bemoeilijken

- Persoonlijke aspecten (bijvoorbeeld thema wel/niet belangrijk/relevant vinden), wel/niet competent voelen (aspecten als kennis, houding, vaardigheden, intenties). Extra aandachtspunt: In verband met competenties: gebleken is bijvoorbeeld dat docenten het soms moeilijk/lastig vinden om discussies te voeren, met name bij controversiële onderwerpen.
- Interpersoonlijke aspecten (bijvoorbeeld gelijke/verschillende opvattingen docent-leerling, collega's, ouders, leiding, bestuur).
- Structurele aspecten (wel/geen tijd, past wel/niet in methode, past wel/niet in schoolmissie/visie, maatschappelijke normen, bijvoorbeeld te weinig homoseksuele leerlingen). Met name laatste goed doorvragen: waarschijnlijk ligt daar iets anders achter.
- Zijn er nog anderen op school die aandacht aan dit thema besteden? Zo ja, hoe en in welke kader? Is er sprake van afstemming?
- Wat zou kunnen helpen om u of andere docenten te ondersteunen om het onderwijs over homoseksualiteit goed/beter vorm te kunnen geven? Of om docenten ertoe te bewegen om aandacht aan dit thema te besteden?

Welke informatie is nodig?

Wat voor soorten vaardigheden?

- Uitwisseling van ervaringen, tips collega's?
- Ondersteuning door schoolleiding?
- 'Hulp' voor ervaren docenten anders dan voor beginnende docenten?
- Etcetera.